

DOROTA SIMONIDES

(Opole)

**NARODNA
UMJETNOST**

1982

KNJIGA 19

izvorni znanstveni rad

Može li se pisana tradicija smatrati folklorom?

Kriteriji za određivanje folkloru jesu kolektivna obrada, simultano postojanje varijanata i usmeno, direktno prenošenje. No postoji i građa koja se može svrstati u folklor premda ne odgovara svim navedenim kriterijima. Njoj pripadaju i spomenari, kojih se građa prenosi pismeno. Nakon prikaza obilježja i kratkog historijata spomenara daje se u članku analiza građe iz oko dvije tisuće poljskih dačkih spomenara iz godine 1903. do 1979. Pokazuje se kako se autorske pjesme i aforizmi pretvaraju u anonimne, kolektivne tekstove. Prikazuju se tematika, izražajna sredstva, leksika, formule. Jezik i sadržaji spomenarskih tekstova svečani su i patetični nasuprot vulgarnoj usmeno prenošenoj građi iste generacije. Lanac spomenarske tradicije funkcionira pismeno, prepisivanjem. Spomenari pokazuju da kriterij usmenosti i izravnoga kontakta nije više obvezatan za svrstavanje nekog djela u folklor, nego se može zamijeniti povratnom vezom između pošiljaoca i primaoca u trenutku stvaranja djela.

U poljskoj se terminologiji već duže vrijeme sve pojave koje pripadaju području »narodnog blaga« i »narodnog pjesništva« nazivaju folklorom, a grana znanosti koja ih proučava folkloristikom. Sastavni dijelovi toga pojma, »folk« i »lore,« danas više ne odgovaraju svojem izvornom smislu, a sam pojam obuhvaća kvalitativno različite kulturne pojave i njihove raznovrsne aspekte. Kada je prije nekoliko godina preminuli američki folklorist F. L. Utley nastojao pronaći operativnu definiciju, došao je do zaključka da je gotovo svaka

znanstvena škola drugačije shvaćala taj pojam.¹ A sovjetski je znanstvenik V. J. Gusev ustvrdio da su pokušaji u pravcu napuštanja toga i povijesno raznoliko opterećenog pojma naišli na neuspjeh² jer se radilo o pojmu koji je tako duboko prodro u kulturnu svijest da nije mogao biti zamijenjen nijednim drugim.

Velika većina folklorista primjenjuje taj pojam još uvijek u značenju koje mu je dano u trenutku njegova postanka u 19. stoljeću, a kriterijima prema kojima se neko djelo pripisuje folkloru još se uvijek smatraju ovi momenti:

- anonimna kolektivna obrada u toku prenošenja,
- simultano postojanje varijanata i
- usmeno prenošenje.

Glavni kriterij čini usmena tradicija, čime se misli na situaciju kada se primalac i pošiljalac u isto vrijeme nalaze na istom mjestu (face to face). Time je primaocu neposredno dana mogućnost da svojom reakcijom utječe na oblik i sadržaj prenošenja.

Analizirajući građu koja se u ovom trenutku prenosi, dolazimo do zaključka:

- da u mnogim slučajevima tekstovi više nisu anonimni jer ih je sam pripovjedač zabilježio i potpisao;
- da je pripovjedač često dovoljno svjestan te činjenice, pa sam sebe smatra autorom dotičnog teksta iako se radi o varijanti poznatog sižea;
- nasuprot dosadašnjem shvaćanju (u smislu »seoske zajednice«) pojam »folk« obuhvaća široke krugove društva, gdje pojedine grupe, određene sredinom, zanimanjem ili životnom dobi, čine vlastitu supkulturu i posjeduju specifično znanje, »lore.«

Moraju li, prema tome, biti zadovoljeni svi navedeni kriteriji da bi djelo moglo biti svrstano u folklor?

U ovom ću se prilogu pobliže pozabaviti materijalom za koji smatram da, iako prenošen isključivo pismeno, bez sumnje pripada folkloru. Radi se o spomenaru, o albumu poezije, koji u ovom trenutku slavi svoj trijumfalni »come back« među učenicima. Usput bih napomenula da školska sredina za etnografa predstavlja vrlo zanimljivo pokusno područje. Novi se materijali tu pojavljuju i šire intenzivnije nego bilo gdje drugdje. Obraduju se i aktualiziraju brže, te i znatno kraće traju. Ovdje, tako reći, kao na usporenom filmu možemo promatrati postanak, trajanje i odumiranje konkretne građe, što se objašnjava dinamičnošću procesa intelektualnog razvoja kod omladine kao i kratkotrajnošću idolā i moda uvedenih posredstvom masovnih medija.

¹ F. L. Utley, *Folk literature: An Operational Definition*, »Journal of American Folklore«, Vol. 74, Nr. 293, July-September 1961.

² V. J. Gusev, *Folklor — istorija termina i ego sovremennye značeniya*, »Sovetskaja etnografija«, 4, 1962.

Vratimo se sada spomenarima. Što nam taj naziv označava? U poljskom jeziku »pamietnik« je spomenar, zbirka kratkih pjesama ili aforizama što ih za vlasnika spomenara upisuju njegovi školski drugovi, učitelji i ostali znanci. Posjeduju ih isključivo djevojke. Nedostaje li u neke djevojke takva knjižica, ili je ona vlasništvo dječaka, neki će pedagozi to čak smatrati odstupanjem od norme. Sadržaj takvih albuma podlijegao je sličnim promjenama poput brojnih usmenih pripovijedaka ili pjesama kojima izvor nalazimo u dvorskom ili klasičnom pjesništvu; ta spomenar se i razvio iz spomenara kakve su posjedovale plemkinje i u koje su pjesnici i mislioci bilježili svoje ime zajedno s kakvim stihom, aforizmom ili crtežom. Takve knjižice nastaju već u 16. stoljeću. Sa sve većom demokratizacijom i širenjem obrazovanja spomenari doživljavaju već spomenutu popularnost. Moja analiza obuhvaća građu sakupljenu iz preko dvije tisuće spomenara, koji potječu iz godina 1903. do 1979. Taj je materijal omogućio precizno istraživanje procesa preoblikovanja (folklorizacije), koji je pjesme i aforizme određenih autora pretvorio u anonimne, kolektivne tekstove.

U procesu folklorizacije možemo razlikovati tri stupnja:

1. U prvoj fazi spomenar je služio isključivo kao zbirka autografa, a sadržavao je izreke i pjesme koje su njihovi autori, potpisani ispod teksta, stvorili upravo za vlasnicu dotične knjižice.
2. Druga faza, koja nastupa otprilike s početkom našega stoljeća, donosi zapise roditelja, rođaka, odgajatelja i prijatelja. To su pjesme slavnih autora, kojih ime, međutim, nije uvijek navedeno, a često ćemo naići i na vlastite rime i izreke što ih je upisivač oblikovao po uzoru na stihove i misli drugih autora. Tek mjestimično naveden je i autor izvornog teksta. Mali dio zabilježenih tekstova potječe od samih upisnika.
3. U trećoj fazi, naprotiv, prevladavaju zabilješke školskih drugova i drugarica. Tekstovi potječu od njih samih ili su toliko izmijenjeni da se autor izvornog teksta više ne može razabrati. Oblik tekstova je, shodno tome, primitivniji i najčešće nipošto ne odgovara uzvišenosti sadržaja.

I ovdje, dakle, također vrijedi pravilo tipično za usmeno pjesništvo da pojedinačno, subjektivno biva potisnuto onim što je općenito prihvaćeno. To dovodi do stanovite ograničenosti oblika i tematike. Različiti se stihovi često ponavljaju, tako da nalazimo i četrdesetak varijanata pojedinih stihova. Najčešće su teme: prijateljstvo, vjernost do groba, velika platonska ljubav, majčinsko srce koje ne može razočarati, spremnost žrtvovanja za druge, nesebičnost, ljubav prema domovini i sl.

Kao poetska izražajna sredstva upotrebljavaju se:

- cvijeće sa slijedećom simbolikom:
  - ljubičica za skromnost,
  - ljiljan za neokaljanost
  - ruža s trnjem za promjenljivu sudbinu;

- minerali i metali:
mramor, granit, željezo, čelik kao simboli ustrajnosti i vjernosti;
- usporedba života s brodom što plovi po uzburkanom moru, ili s vjetrom koji savija trsku;
- poticanje na nesebičnost, skromnost, mudrost, vjernost i preziranje materijalnih dobara formulirano je uvijek imperativno.

Spomenuta uzvišenost sadržaja spomenarskih pjesama istaknuta je leksičkim izborom. Upotrijebljene riječi izražavaju duboko emocionalan stav prema životu, rime su prepune pozitivnih pridjeva, hipokoristika, umanjenica i pate-tičnih fraza. Iako se u mnogim stihovima susreću aktualni i moderni idoli poput B. Bardot, E. Presleya, E. Taylor, Travolte i dr., njihov se rječnik doima kao da potječe direktno od naših prabaka, te nema ništa zajedničko s aktualnim učeničkim žargonom. Stihovi su uglavnom građeni stereotipno. Početne formule najčešće glase:

- »Za sjećanje...«
- »Ne zaboravi me...«
- »Misli uvijek na mene...«

a nalazimo ih u najrazličitijim varijantama.

Formule koje se pojavljuju u tekstu dijele se u grupe:

- поближе opisuju vrijeme ili situaciju u kojoj bi se trebalo javiti sjećanje, poput:
  - »... kada budeš tužna...«
  - »... kada budeš baka...«
  - »... kada te život bude teško kušao...«

Naići ćemo i na apsurdne formule, kao:

- »... misli na mene kad budeš ležala u lijesu...« itd.
- nadalje, takve koje opisuju situaciju u kojoj se nalazi upisivač u trenutku kada unosi svoj tekst.

Na primjer:

- »... Sjedim za stolom i razmišljam što bih ti zapisao...«
- »... Šećem šumom i...«

Pritom se naročito često pojavljuju ovakve formule: različite ptice ulijeću kroz prozor i nalažu upisivaču da zabilježi svoju poruku.

Zaključna formula, koja prethodi potpisu, podsjeća na situaciju kada je sklopljeno poznanstvo između upisivača i vlasnice spomenara. Na primjer:

- »... najboljoj prijateljici, koju sam upoznala u ferijalnom logoru...«
- »... mojoj dobroj školskoj drugarici iz Vb...«
- »... znanici iz vlaka...«

---

dorota simonides: može li se pisana tradicija smatrati folklorom?

Svaki je tekst potpisan imenom i prezimenom i popraćen datumom. No od tog pravila ima izuzetaka, i to onda kada dječaci upisuju parodične stihove. Tada je potpisan kakav aktualni idol, na primjer Zorro, Don Diego, Presley, Travolta i sl. ili namjesto potpisa stoje perifraze:

- »... Jedan znani ali nepotpisani...«
- »... Razmisli tko Ti to želi...« i sl.

Navedeni citati ovdje su u doslovnom prijevodu, dok u originalu dolaze gotovo isključivo u rimovanom obliku.

Usporedimo li spomenarske tekstove s usmenom tradicijom iste generacije, ustanovit ćemo zanimljivu temeljnu razliku između obaju oblika.³ I jezik i sadržaj pismeno prenošenih tekstova u spomenaru svečano su i patetično obojeni dok se, naprotiv, u usmeno prenošenom materijalu pojavljuju mnoge vulgarne i opscene teme i riječi. U usmeno prenošenoj tematici prevladava zabavna, parodična, apsurdna i sl. građa. Zanimljivo bi bilo ustanoviti koji faktori uzrokuju tu načelnu razliku:

- koliko ovdje djeluje konvencija plemićkih spomenara i utjecaj njihova tematskog kruga?
- koliki je utjecaj svijesti da će potpisane tekstove čitati i drugi, između ostalih i odgajatelji i roditelji?
- i koliko taj oblik predstavlja izraz mladenačkog idealizma?

Spomenar se uvijek ispunjava kod kuće, kada nitko od školskih drugova nije prisutan. Takva situacija nalaže upisivaču da napusti ciničku pozu kakvu gotovo nužno zauzima tokom usmenog prenošenja u prisutnosti svojih školskih drugova.

Prvi upisani tekst obično potječe od same vlasnice. Time ona, tako reći, utvrđuje propise kojih se valja pridržavati pri daljem ispunjavanju spomenara. Ti »propisi« predviđaju:

- da tekstove valja upisivati kod kuće, skrušeno i u tišini, te da pritom nitko ne smije biti prisutan,
- da se ne smiju otkidati listovi,
- da prije upisivanja valja očistiti stol i ruke,
- da se ne smiju praviti »magareće uši,«
- i da listove valja ispunjavati po redu.

Tih se propisa u pravilu nitko ne pridržava. Listovi se ispunjavaju već prema mašti upisivača, a stihovi su često ispisani ukoso, postavljeni naglavce ili čak obrnuto poput slike u ogledalu. Način upisivanja obično je obrazložen u samom stihu. Ponekad će zabilješke upisivačeve upućivati čitaoca od stranice do stranice, a ponekad će se opet tekst naći na omotu albuma s obrazloženjem

³ Dorota Simonides, *Współczesny folklor słowny dzieci i nastolat- k ó w*, Warszawa 1976.

da bi unutarnje listove mogli pojesti miševi, dok će se tvrdi omot zasigurno očuvati a s njime i zabilješka i uspomena.

Prije no što prijede na bilježenje svojega teksta, upisivač će najčešće pročitati čitav spomenar. Stihove koji mu se svide prepisat će u bilježnicu namijenjenu upravo toj svrsi da bi ih u idućoj prilici mogao iskoristiti. Postojanje takvih bilježnica pokazuje da je čitav lanac tradicije spomenarskih stihova izgrađen upravo na **pisanoj osnovi**. Te se bilježnice često prenose s majke na kćerku kroz dvije ili tri generacije, a i djevojke ih međusobno posuđuju.

Jedan od dokaza da se lanac tradicije odvija pismeno jest i podatak da se ista pogreška u pjesmi jednoga klasika ponavlja u mnogim spomenarima. Ona je morala putovati od jednog do drugog spomenara a da nijedan upisivač nije posegnuo za originalnim književnim izvorom.

Činjenica da lanac tradicije funkcionira pismeno jedan je od razloga zašto se određeni stihovi češće ponavljaju i zašto je tokom vremena došlo do stanoovitog ograničavanja tematike.

Važnu ulogu ima i grafička oprema pojedinih tekstova. Često nailazimo na ukrašena slova, šareno obojena, ili su opet pojedine riječi šareno potcrtane. Na rubovima listova nacrtani su raznoboljni ornamenti.

Tekstovi su gotovo uvijek popraćeni crtežima, ponekad simboličkog značenja. Kao i u stihovima, i ovdje se pojavljuju ljubičice, ljiljani, ruže, strelicom probodena srca i sl. Prije nekoliko godina pojavila se moda da pored teksta upisivač prilijepi svoju fotografiju, koju po rubovima ukrašava crtežima. U posljednje vrijeme rukom obojene grafičke ukrase teksta, nažalost, sve češće zamjenjuju prilijepljene slike izrezane iz ilustriranih časopisa.

Čitava površina lista koju ne pokriva tekst posvema je ispunjena crtežima i ukrasima, tako da na jednu stranicu može biti upisana samo jedna poruka. U prije spomenutim bilježnicama podsjetnicima nikada nisam naišla na ukrase. Oni se u spomenar prenose prema sjećanju, no i ovdje se također radi o ograničenom broju grafičkih oblika i simboličkih crteža koji se ponavljaju u raznim varijantama.

Sada se postavlja pitanje gdje leže uzroci tako velike popularnosti spomenara? Odgovor nam daju sami tekstovi, u kojima se uvijek iznova, u bezbrojnim varijacijama, ponavlja konvencionalna formula: »Ne zaboravi me,« »misli na mene,« »za vječnu uspomenu,« »zauvijek.« Nisu li spomenari, sudeći po tome, podsvjesno sredstvo koje treba da očuva mladost ili barem uspomenu na nju? — koje treba da zaboravu otrgne uspomenu na sreću ili prijateljstvo iz mladenačkog doba, na prvu ljubav, i prenese je u sivu svakodnevicu odraslih?

Kao što smo već ustanovili, od tri povijesna kriterija folklora:

- kolektivnost,
- simultano postojanje mnogih varijanata,
- usmena, direktna (face to face) tradicija,

dva su prva bez sumnje ispunjena u tekstovima spomenara, čak i onda kada je autor izvornog teksta klasik. Nedostaje, međutim, najvažniji kriterij — us-

mena tradicija. Dominantno značenje toga kriterija leži u mogućnosti danoj pošiljaocu da prenošenu građu prilagodi ličnosti primaoca, te da je oblikuje ili varira ravnajući se pritom prema reakcijama primaoca. Tu uzajamnu ili povratnu vezu između pošiljaoca i primaoca folkloristi najčešće nazivaju dijalogom. A to je upravo ono što folklor razlikuje od književnosti, gdje povratna veza između pošiljaoca i primaoca u trenutku stvaranja djela nedostaje. Sve do u naše doba usmenost je, tako reći, bila identificirana s pojavom dijaloga.

Spomenari, naprotiv, pokazuju da je takav dijalog moguć i u okviru isključivo pisane tradicije. Ta ispunjavanju spomenara pristupa se tek nakon detaljnog »proučavanja« i primaoca kao i već upisanih tekstova. U tekstu se ističu individualne, psihičke i fizičke osobine primaoca, a stihovi su najčešće izabrani ili oblikovani prema njegovoj ličnosti.

Ako se u već postojećim tekstovima upisivaču nešto posebno sviđa ili ne sviđa, u vlastitoj bilješci on će nadovezati na te tekstove. Ponekad će s njima povesti pravu »diskusiju« ili »polemiku«.

Pokazuje se, dakle, da usmenost tradicije i »face to face« nisu »conditio sine qua non« za pojavu dijaloga. Primjer spomenara pokazuje da za svrstavanje nekog djela u folklor kriterij usmenosti tradicije i kontakta »face to face« posjeduje još samo historijsko značenje, te da ga valja zamijeniti drugim, a to je postojanje povratne veze između pošiljaoca i primaoca u trenutku stvaranja djela.

Takav zaključak iz iznesenih razmatranja podupire moju na početku postavljenu tezu da je pismeno prenošene tekstove svakako moguće pripisati folkloru. Jedan od razloga za to valja tražiti u činjenici da je pismena, interpersonalna komunikacija danas postala upravo tako prirodnom i općenitom kao što je to donedavno bila samo usmena komunikacija.

Možemo pretpostaviti da bi u toku civilizacijskog i kulturnog napretka nove vrste komunikacija mogle postati tako popularne da bi mogle nastupiti kao nosioci folklorne tradicije. Tu će okolnost folkloristi morati uzeti u obzir ukoliko ne žele djelovati samo kao arheolozi kulturnih relikata.

Prevela s njemačkog M. Häusler